
КРАВЧЕНКО І.М.,
кандидат педагогічних
наук, доцент, Національний
педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова,
м. Київ

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА І ПРЕДМЕТА ПЕДАГОГІКИ ВИЩОЇ ШКОЛИ У НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (1990 – 2013 рр.)

Здійснено порівняльний аналіз визначень об'єкта і предмета педагогіки вищої школи у вітчизняній навчальній літературі за період 1990 – 2013 рр. Виявлено нечіткість, неоднозначність, наявність великої кількості у їх формулюваннях, що свідчить про нерозробленість методології педагогіки вищої школи та про гальмування розвитку даної науки.

Ключові слова: педагогіка вищої школи, об'єкт педагогіки вищої школи, предмет педагогіки вищої школи.

Осуществлен сопоставляющий анализ определений объекта и предмета педагогики высшей школы в украинской учебной литературе за период 1990 – 2013 гг. Выявлены нечеткость, неоднозначность, существование большого количества в их формулировке, что свидетельствует о не разработанности методологии педагогики высшей школы и про торможение развития данной науки.

Ключевые слова: педагогика высшей школы, объект педагогики высшей школы, предмет педагогики высшей школы..

A comparative analysis of existing definitions of object and subject of pedagogics of high school in national educational literature of 1990 - 2013 has been made. It has been clarified that there are several views on determination of the object: 1) real pedagogical reality, functioning in the structure of high school as well as in the management structure; 2) system of higher education and its pedagogical process; and 3) student in the space of high school. It has been also realized that there are many definitions of the subject of pedagogics of high school. However

it mostly comprises the following: 1) process of vocational training of future highest level specialists; 2) education and training process in higher educational institutions; 3) specially organized and targeted process of interaction between lecturers and students. Lack of clarity and unanimity in determining the object and the subject of pedagogics of high school is a proof of its lacking methodology, which is somewhat slowing down its development. The necessity to justify and standardize the object, subject was well as definitions and categories in pedagogics of high school needs to be studied to promote its further development.

Key words: pedagogics of high school, object of pedagogics of high school, subject of pedagogics of high school.

У зв'язку з суттєвим підвищенням вимог до підготовки сучасних фахівців вищої кваліфікації, реформуванням вищої освіти України, важливого значення набуває розвиток педагогіки вищої школи як науки, що вивчає теоретичні та практичні проблеми вищої професійної освіти.

Слід зауважити, що кожна галузь людських знань виділяється в особливу науку лише тоді, коли більш чітко визначилися лише її притаманні об'єкт і предмет дослідження. Однак, не зважаючи на те, що педагогіка вищої школи як окрема самостійна наукова галузь активно почала розвиватися ще з 60-х рр. XX ст., досі не існує чіткої і єдиної точки зору щодо визначення її об'єкта і предмета, зокрема, й у навчальній літературі. Тому за доцільне вважаємо розглянути дану проблему.

Метою статті є аналіз існуючих визначень об'єкта і предмета педагогіки вищої школи на сторінках вітчизняної навчальної літератури за період 1990 – 2013 рр.

Насамперед варто зауважити, що в науковій літературі існують різні підходи до визначення і розуміння сутності понять «об'єкт науки» і «предмет науки». Досить часто поряд з поняттям «предмет науки» вживається (як рівнозначне йому) інше поняття – «об'єкт науки». Серед філософів, як стверджує А.М. Алексюк, існує точка

зору, згідно з якою виділяти останнє з названих двох понять взагалі недоцільно, оскільки предмет науки не може існувати без свого об'єкта. Інші ж дослідники це заперечують [1, С. 371 – 372].

Щодо співвідношення понять «об'єкт» і «предмет» науки, то воно може оцінюватися по-різному, залежно від обраної точки зору. А.М. Алексюк, зокрема, вважає, що ці поняття слід розрізняти. З одного боку, «об'єкт» ширший за «предмет» науки, оскільки людина виступає об'єктом вивчення багатьох наук. З іншого боку, «об'єкт» вужчий за «предмет» науки. А.М. Алексюк зазначає, що визначити предмет науки насамперед означає вказати на об'єкт її дослідження, специфіку цього об'єкта та його особливості. У цьому розумінні у змісті предмета науки обов'язково фіксується об'єкт її дослідження, а також завдання дослідника, що входить до складу науки [1, С. 373].

Ми притримуємось тієї точки зору, що поняття об'єкта ширше, ним охоплюються явища зовнішнього світу, на які розповсюджується пізнання і практичний вплив суб'єктів, людей. Предмет же – це частина, сторона, той чи інший конкретний аспект об'єкта, що досліджується даною наукою; це коло найбільш суттєвих питань, які вона вивчає.

На думку Б.І. Коротяєва, Е.О. Гришина, О.А. Устенко, об'єктом педагогі-

ки вищої школи є реальна педагогічна дійсність, яка функціонує в структурі вищої школи й структурі управління і яку ця наука вивчає й описує засобами своєї мови (під якими мають на увазі основні поняття науки) [7, с. 5].

У визначенні об'єкта педагогіки вищої школи А.М. Алексюк виділяє дві групи педагогічних фактів і явищ. Перша з них складається з тих педагогічних явищ, процесів і фактів, які позначаються поняттям «педагогічний процес у вищій школі» як цілком визначена галузь об'єктивної реальності. У сфері педагогічного процесу, у свою чергу, важливо виділити дві сторони, що перебувають у нерозривному зв'язку і взаємодії: діяльність студентів і діяльність викладачів. Перша з них є якісно визначеною системою ставлення студентів до дійсності з метою пізнання останньої як у цілому, так і в межах тієї чи іншої спеціальності; друга – спрямована на керування процесом навчання, освіти і виховання студентів. Суть питання полягає в тому, що стосунки, які студент має в академічній групі, у студентських колективах взагалі (формальних і неформальних), далеко не завжди позитивні. Адже досить часто негативні сторони студентського середовища змушують студентів до непередбачених учинків, адже середовище, як відомо, не несе в собі систематично й дидактично оформлених цілей. До того ж негативні сторони навколишнього середовища особливо активно впливають на особистість завдяки деяким своїм особливостям – різноманітності методів впливу середовища через його мінливість, привабливість, м'якість, непомітність, опосередкованих впливів тощо. У цьому розумінні А.М.Алексюк говорить як про головне завдання виховання студентів про доцільну організацію всієї їхньої життєдіяльності – як із боку викладачів, кафедр, деканату, ректорату, так і з боку студентів і студентських організацій [1, С. 372].

А.М. Алексюк вважає, що вся ця складна система відносин взаємоді-

ючих елементів, основою якої, її внутрішньою пружиною є мета виховання студентів як майбутніх спеціалістів, і є об'єктом педагогіки вищої школи. Вчений стверджує, що розмаїта студентська діяльність у її різноманітних виховних відносинах і взаємозв'язках із колективом викладачів, громадськими і науково-адміністративними організаціями вузів є особливою формою суспільно-історичної практики людства і становить основу педагогіки вищої школи [1, С. 372].

А.М. Алексюк водночас зауважує, що недостатньо вказати на педагогічний процес як на реальну дійсність, що визначає собою і вичерпує зміст об'єкта дослідження педагогіки вищої школи. Сам педагогічний процес є функцією іншого соціально-педагогічного явища, а саме – системи вищої освіти країни. Вчений доходить висновку, що система вищої освіти і педагогічний процес у ній і є об'єктом вузівської педагогіки як галузі сучасної загальної педагогіки [1, С. 373]. Так само об'єкт педагогіки вищої школи визначається й у навчальних посібниках за авторством С.С. Вітвицької [2, С. 13], В.В. Кудіної, М.І. Солов'я, Є.С. Спіцина [8, С. 20], М.І. Приходька [19, С. 15], Є.А. Подольської [18, С. 71].

Спробу обґрунтувати об'єкт і предмет педагогіки вищої школи здійснили В.І. Луговий і Ю.І. Терещенко, які вважають одним із способів розмежування даних понять окреслення сфери та способів (методів), якими послуговується наука і практика. Як наука, педагогіка вищої школи переймається прогнозуванням і моделюванням ідеального образу системи вищої освіти та її основної ланки – вищого навчального закладу, а також суб'єктів і об'єктів педагогічної діяльності, аналітикою внутрішньої рухомості педагогічних явищ, процесів та фактів, що стосуються підготовки майбутніх фахівців. Важливими задля цього є питання сформованості принципів, визначеності зі змістом навчання та виховання студентів, існуючих тут су-

перечностей, розв'язання яких потребує опрацювання нових концепцій, гіпотез, теорій [17, С. 12 - 13].

Вчені стверджують, що визначення об'єкта і предмета педагогіки вищої школи як науки – це, власне, справа з'ясування саме її своєрідності. А вже процесуальність з'ясування цього потребує свого розгортання з належними науковими наголосами та науковими аргументаціями, поміж яких виокремлюють такі: 1) Вища школа характеризується своєю професійною орієнтованістю і повсякденним своїм соціальним покликанням – забезпечувати в країні відтворення кадрового потенціалу для тієї чи іншої сфери матеріального чи духовного виробництва. Звідси – неперехідна та першорядна значущість для педагогіки вищої школи як науки питань щодо розвитку у студентів здібностей до опанування фахово і громадянськи сутнісного. 2) Метод (спосіб) і методики (способи) опанування студентом надбань соціально-культурного досвіду, і звісно ж, сама методологія їхнього утворення, позначені в педагогіці певною своєрідністю. І не дивно, що обізнаність із справою творення педагогіки вищої школи як конкретної науки і відповідної навчальної дисципліни, яка несе інформацію, включаючи знання, щодо роботи зі студентами – фактично обертається, за образним висловлюванням відомого педагога і філософа С. Гессена, на обізнаність із традиційно існуючим поділом світу між науками та навчальними дисциплінами. А відтак із самою визначеністю – чому наука створюється за допомогою методології та чому завдяки саме методології вона стає наукою, яка характеризується власною сферою пізнання та відповідною проблематикою. 3) Вища освіта навчає студента самостійно діяти: пізнавати, перетворювати, цінити, діалогізувати (спілкуватися), художньо подвоювати світ. Саме тому викладач звертається до студента не так, скажімо, як учитель до учня у середній школі. Студент для виклада-

ча – це доросла і певним чином сформована особистість, радше колега, що виконує і має виконати великий обсяг самостійної роботи і привнести до навчального процесу свій власний досвід. Викладач має не просто розкрити студенту зміст своєї наукової дисципліни, яка стала для нього внутрішнім еством. Його завдання – налагодити і вести зі студентом діалог, розкрити наскільки ця наука є актуальною як для нього, так і для людського загалу. Тож враховуючи це, кредо викладацького професіоналізму таке: «дивись на мене, слухай, наслідуй, перевіршуй мене, пізнавай, проєктуй, обирай, діалогізуй, художньо твори разом зі мною». Отже, педагог вищого навчального закладу має працювати зі студентом так, аби він учився пізнавати світ крізь призму конкретної науки і готував себе до цілком конкретної фахової і загальнолюдської діяльності. А значущою для викладача є в такому разі його обізнаність з андрагогікою та акмеологією, його здатність організувати як самостійну, так і колективну роботу студентів, і звісно ж, спонукати їх самостійно підноситися до вершин потенційно можливого. 4) Педагогіка вищої школи має низку таких своєрідних понять, які передають своїм змістом її ж специфічність: університет, академія, інститут, коледж, факультет, кафедра, ректор, декан, завідувач кафедри, професор, доцент, науково-педагогічний працівник, студент, бакалавр, магістр, аспірант, докторант, наукові дослідження і розробки тощо [17, С. 13 - 14].

Таким чином, В.І. Луговий і Ю.І. Терещенко у підручнику «Педагогіка вищої школи» стверджують, що об'єктом педагогіки вищої школи є студент у просторі вищої школи, який готується до виходу в життєвий світ високих компетентностей, відповідальних компетенцій, гострої конкуренції в зв'язаному і змінному глобалізованому середовищі [17, С. 12].

У деяких навчальних посібниках з педагогіки вищої школи [4; 10; 11; 12;

15; 23] її об'єкт взагалі не зазначається або вказується об'єкт загальної педагогіки.

Отже, у навчальній літературі існує декілька точок зору щодо визначення об'єкта педагогіки вищої школи: 1) реальна педагогічна дійсність, яка функціонує в структурі вищої школи й структурі управління, 2) система вищої освіти і педагогічний процес у ній та 3) студент у просторі вищої школи. З нашої точки зору, перше і друге визначення є схожими, сформульованими по-різному. Вони є більш повним, всеохоплюючим і таким, що дійсно відображають ті особливості, які вивчаються педагогікою вищої школи. Третє визначення потребує доповнення, оскільки не охоплює і не відображає другого суб'єкта навчального процесу у вищій школі – викладача.

У навчальній літературі даються й різні визначення предмету педагогіки вищої школи. Серед цих означень можна виділити звужені та розширені, традиційні й інноваційні і навіть діаметрально протилежні тлумачення. В.І. Луговий зазначає, що у деяких авторитетних науково-педагогічних джерелах відомих на пострадянському просторі авторів із Білорусії, Росії, України, що опубліковані, починаючи з 1997 р., зазначений предмет характеризується такими поняттями, як «виховання», «навчання», «освіта», «розвиток», «формування» людини. Однак кореляції між розглядуваними джерелами немає, оскільки предмет педагогіки в них координативно і субординативно визначається відмінно: навчання та виховання; виховання (навчання – змісту освіти, формування – відносин); виховання, освіта й навчання; освіта (навчання і виховання); виховання, навчання, освіта; розвиток і формування, виховання і навчання [17, С. 20].

Аналіз сучасних посібників засвідчив, що їх автори при характеристиці предмета педагогіки вищої школи досить часто посиляються на визначення Н.В. Кузьміної, сформульоване

у другій половині ХХ ст., яка предметом вузівської педагогіки вважала вивчення закономірностей управління такою педагогічною системою, мета якої – підготовка спеціалістів, здатних, виходячи з громадських позицій, вирішувати виробничі чи наукові завдання і відповідати за їх вирішення [1, С. 373; 22, С. 29].

У навчальній літературі часто цитують і формулювання К.І. Васильєва, який предмет педагогіки вищої школи визначав як процес формування молодих спеціалістів за умов вузівського навчання, що передбачає не тільки навчання і виховання їх у вузі, а й виховуючий вплив середовища (у широкому плані), у якому живуть студенти. Таким чином, стверджує К.І. Васильєв, вивчення закономірностей даного процесу – найважливіше завдання педагогіки вищої школи [1, С. 374].

Б.І. Коротяєв, Е.О. Гришин, О.А. Устенко у навчальному посібнику (К., 1990) до предмета вузівської педагогіки відносять зв'язки й відносини, які лежать у стосунках педагогічної дійсності й закономірний характер яких наука вивчає, пояснює та обґрунтовує на основі своїх методів досліджень [7, С. 5].

Близьким до визначень Н.В. Кузьміної та Б.І. Коротяєва, Е.О. Гришина, О.А. Устенко є розуміння предмета педагогіки вищої школи В.А. Михайловського (Х., 1991), що деякою мірою ґрунтується на двох попередніх – спільна діяльність педагогів і студентів, спрямована на вироблення студентами у себе знань, здібностей та інших якостей, що складають сучасну складну професію, готовності активно і творчо працювати в умовах перебування усіх галузей життя країни, демократизації, виявляти відповідальність за себе та країну [12, С. 9].

В.М. Галузінський, М.Б. Євтух у навчальному посібнику (К., 1995) предмет вузівської педагогіки визначили як закономірні процеси навчання, виховання та розвитку студентів [15, С. 12]. О.М. Ельбрехт у своїй праці (К., 2005)

підтримує дану точку зору і формулює предмет науки як освітній процес у вищому навчальному закладі, тобто процеси виховання, навчання і розвитку особистості [4, С. 24]. А.І. Кузьмінський (К., 2005), А.А. Марушкевич (К., 2012) також до предмету педагогіки вищої школи відносять навчання і виховання студентів [9, С. 25; 11, С. 29].

А.М. Алексюк (К., 1998) предметом педагогіки вищої школи вважає процес створення і функціонування дійсних відношень студентів вищих навчальних закладів, які забезпечують можливість формування духовно багатого, добропорядного, свідомого громадянина, спеціаліста вищої кваліфікації різних галузей народного господарства (науки, техніки, культури, освіти тощо), патріота України [1, С. 374; 22, С. 29]. У даному формулюванні, як і в попередніх (Б.І. Коротяєва, Е.О. Гришина, О.А. Устенко, В.А. Михайловського) знову на перше місце виходять відносини, взаємозв'язки між суб'єктами навчального процесу. Повністю з думкою А.М. Алексюка погоджуються і цитують автори посібників М.І. Приходько (Запоріжжя, 2001), М.М. Фіцула (К., 2010) [21, С. 7 - 8], Т.І. Туркот [20].

Автори навчального посібника «Педагогіка і психологія вищої школи» (К., 2003) О.Г. Мороз, О.С. Падалка зазначають, що педагогіка вищої школи розглядає проблеми виховання й вдосконалення навчання молоді у вищих навчальних закладах, розробляє методичні й практичні основи навчально-виховного процесу, вивчає його закономірності, принципи, методи, засоби й форми. До її предмету, на їх думку, входять визначення наукових принципів управління та керівництва вищими навчальними закладами та навчальним процесом у них, дослідження, спрямовані на інтенсифікацію останнього, вивчення психолого-педагогічних основ передачі й засвоєння навчальної інформації, дослідження проблем активізації пізнавальної діяльності студентів, вдосконален-

ня підготовки висококваліфікованих спеціалістів [13, С. 10]. Знову ж таки у даному визначенні зустрічаються такі ідеї, як-то: управлінський аспект, як і в Н.В. Кузьміної, особливості процесу підготовки майбутніх фахівців, як і в К.І. Васильєва, закономірності навчання і розвитку, як у В.М. Галузинського, М.Б. Євтуха.

С.С. Вітвицька у навчальному посібнику (К., 2003, 2005) намагається узагальнити та поєднати різні тлумачення предмету вузівської педагогіки. На її думку до даного поняття належать навчально-виховний процес та процес професійної підготовки спеціалістів, культурної еліти сучасного суспільства; вивчення закономірних зв'язків, які існують між розвитком, вихованням та навчанням студентів у ВНЗ; розробка на цій основі методологічних, теоретичних та методичних проблем становлення сучасного інтелектуального висококваліфікованого фахівця у будь-якій галузі матеріального чи духовного виробництва [2, С. 14; 22, С. 29 - 30]. З формулюванням предмету педагогіки вищої школи С.С. Вітвицької погоджуються й автори посібників Є.А. Подольська (Харків, 2011) [18, С. 71 - 72]

У навчальному посібнику «Педагогіка вищої школи» за редакцією З.Н. Курлянд (К., 2005) наводиться твердження Н.А. Шевченко, за яким предметом даної науки є дослідження особливого виду педагогічної діяльності, спрямованої на розкриття закономірностей і пошук раціональних шляхів навчання та формування спеціаліста вищої кваліфікації [16, С. 9].

Автори підручника «Педагогіка вищої школи» В.В. Кудіна, М.І. Соловей, Є.С. Спіцин (К., 2007) предметом педагогіки вищої школи вважають спеціально і цілеспрямовано організований процес взаємодії викладачів і студентів, спрямований на досягнення поставленої мети [8, С. 20].

В.Л. Ортинський (К., 2009) стверджує, що предмет педагогіки вищої школи охоплює: вищий навчальний

заклад як педагогічну систему; функціонування та ефективність педагогічного процесу у вищому навчальному закладі; педагогічну діяльність науково-педагогічних працівників, їхню професійно-педагогічну підготовку; педагогічні закономірності формування й розвитку особистості студента; процес вищої освіти і самоосвіти; навчання у вищому навчальному закладі; виховання і самовиховання студентів; моральну і психологічну підготовку; форми, методи і педагогічні технології у вищому навчальному закладі; педагогічні аспекти неперервної самостійної роботи студентів під час навчання у ВНЗ та після його закінчення; особистість науково-педагогічного працівника; педагогічні особливості взаємодії студентів і науково-педагогічних працівників у педагогічному процесі ВНЗ у ході реалізації завдань Болонської конвенції; колектив (соціальну групу) науково-педагогічних працівників кафедр, факультетів, ВНЗ; студентські колективи (соціальні групи) [14, С. 10 - 11].

З метою уточнення предмета педагогіки вищої школи В.І. Луговий звертається й до аналізу галузевих стандартів (освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми підготовки) певних державних стандартів: освітньо-кваліфікаційного рівня магістра спеціальності «Педагогіка вищої школи». У свою чергу вчений стверджує, що точне розуміння та визначення предмету педагогіки сприяло б більш системному розробленню відповідних освітніх стандартів та коректнішому окресленню цілей і завдань щодо підготовки фахівців з педагогіки вищої школи. Недотримання цієї вимоги може перетворити стандарти з основного чинника гарантування належної якості в неправильний орієнтир та банальне гальмо розвитку педагогіки вищої школи [17, С. 20]. У ході аналізу зазначених галузевих стандартів вищої освіти науковець доходить висновку про необхідність упорядкування, тобто стандартизації

процедури створення, оприлюднення, моніторингу і перегляду стандартів педагогіки вищої школи; про несистемність і необґрунтованість основних положень стандартів; про брак деяким визначенням логічності, точності, ясності та лаконічності вираження сутності позначуваного поняття без зайвої описовості.

В.І. Луговий і Ю.І. Терещенко (К., 2009) предметом педагогіки вищої школи вважають аспект об'єктивних чинників становлення її випускника – суперечності, закономірності, технології, організаційні форми, ресурсні умови тощо, тобто специфічну частку об'єкта, що досліджується. Це комплекс питань, які стосуються роботи студента і викладача, самостійної роботи студента, відповідних наукових досліджень і на їх основі інновацій, а зрештою – піднесення загального рівня педагогічного досвіду. Принципово значущими вважають є задля цього формулювання цілей, завдань, результатів вищої освіти в термінах вимірюваних компетентностей та їх оцінювання, діагностування і корегування педагогічної діяльності, визначення наявних та прихованих суперечностей, імовірних шляхів їх розв'язання, питання приведення навчально-виховного процесу у відповідність до нинішньої наукової картини світу [17, С. 12].

Таким чином, аналіз навчальної літератури за період 1990 – 2013 рр. засвідчує наявність великої кількості формулювань предмету педагогіки вищої школи. Проте, найчастіше до її предмету відносять: 1) процес професійної підготовки майбутніх фахівців вищої кваліфікації; 2) процес навчання та виховання студентів у ВНЗ; 3) спеціально і цілеспрямовано організований процес взаємодії викладачів і студентів.

Вивчення вітчизняної навчальної літератури засвідчує й складність проблеми обґрунтування об'єкта і предмета педагогіки вищої школи. Мабуть тому у деяких підручниках, навчаль-

них посібниках, довідникових виданнях взагалі не розглядаються дані поняття [3] або висвітлюється категорійно-поняттєвий апарат загальної педагогіки [6].

Нечіткість, неоднозначність у визначенні об'єкту і предмету педагогіки вищої школи свідчить про нероз-

робленість її методології, що деякою мірою гальмує розвиток даної науки. Перспективним напрямом дослідження залишається необхідність обґрунтування, певна стандартизація об'єкта, предмета, поняттєво-категоріального апарату педагогіки вищої школи, що сприятиме її подальшому розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник для студентів, аспірантів та молодих викладачів вищих навчальних закладів / А.М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – с.
2. Вітвицька С.С. Практикум з педагогіки вищої школи : навчальний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 396 с.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
4. Ельбрехт О.М. Педагогіка вищої школи : модульний практично-лекційний курс / О.М. Ельбрехт ; Європейський ун-т. – К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2005. – 80 с.
5. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Кнодель Л.В. Педагогіка вищої школи : посібник для магістрів / Л.В. Кнодель. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2008. – 136 с.
7. Коротяєв Б.І. Педагогіка вищої школи : навч. посібник для слухачів фак. підвищ. кваліфікації викладачів вузів / Б.І. Коротяєв, Е.О. Гришин, О.А. Устенко; Тернопол. ін-т нар. госп. – К. : НМК ВО, 1990. – 176 с.
8. Кудіна В.В. Педагогіка вищої школи / В.В. Кудіна, М.І. Соловей, Є.С. Спіцин. – К. : Ленвіт, 2007. – 194.
9. Кузьмінський А.І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А.І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
10. Лекції з педагогіки вищої школи : навчальний посібник / за ред. В.І. Лозової. – Харків : «ОВС», 2006. – 496 с.
11. Марушкевич А.А. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / Марушкевич А.А. – К. : Обрії, 2012. – 220 с.
12. Михайловский В.А. Педагогика высшей школы : учебное пособие / Михайловский В.А. – Харьков : ХГУ, 1991. – 187 с.
13. Мороз О.Г. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. / О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.І. Юрченко; за заг. ред. О.Г. Мороза. – К. : НПУ, 2003. – 267 с.
14. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / В.Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
15. Основи педагогіки та психології вищої школи в Україні : навчальний посібник / Галузинський В.М., Євтух М.Б. – К. : ІНТЕЛ, 1995. – 168 с.
16. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова та ін.; за ред. З.Н. Курлянд.- К. : Знання, 2005. – 399 с.

17. Педагогіка вищої школи : підручник / за ред. В.Г. Кременя, В.П. Андрущенко, В.І. Лугового. – К. : Фенікс. – 2009. – 256 с.
18. Подольская Е.А. Психология и педагогика высшей школы : учебное пособие / Е.А. Подольская ; Нар. укр. акад. – Харьков : Изд-во НАУ, 2011. – 316 с.
19. Приходько М.І. Педагогіка вищої школи : курс лекцій для магістрів / М.І. Приходько ; Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 97 с.
20. Туркот Т.І. Психологія і педагогіка вищої школи : навчальний посібник / Туркот Т.І. – 2-ге вид. – Херсон : Олді плюс, 2013. – 515 с.
21. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / М.М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2010. – 456 с.
22. Фоменко Н.А. Педагогіка вищої школи: методологія, стандартизація туристської освіти : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.А. Фоменко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2005. – 216 с.
23. Чернілевський Д.В. Педагогіка та психологія вищої школи : навчальний посібник / Чернілевський Д.В., Томчук М.І. – Вінниця : Вінн. соц.-екон. ін.-тут Ун-ту «Україна», 2006. – 402 с.
24. Черняк С.Г. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / Сергій Черняк, Олександр Рябуха. – К.: Академперіодика, 2012. – 230 с.